

444 godine prvoga vojnojezičnog spomenika na hrvatskome jeziku

U hrvatskoj je povijesti 1578. godina ostala upisana kao godina kad je nakon stotinu dana osmanlijske opsade predvođene Ferhad-pašom Sokolovićem pala *hrvatska Masada* – starohrvatska utvrda Gvozdansko, čijih se tristotinjak branitelja odbilo predati žrtvujući se do posljednjega čovjeka. Danas se ostatci te utvrde na Banovini uzdižu kao svjedočanstvo junaštva posade Gvozdanskoga i spomenik hrvatskoga otpora najezdama s istoka. No, još je jedan spomenik te godine ostao zapisan u vojnoj i jezičnoj riznici hrvatske prošlosti.

Naime, upravo je 1578. bila prijelomnicom kad je riječ o vojnim reformama u hrvatskim zemljama, konkretnije militariziranome pojasu na granici s Osmanskim Carstvom – Hrvatsko-slavonskoj krajini. Pred neposrednom opasnošću od osmanlijske vojske vojni stratezi i plemići Dvorskoga ratnog vijeća u Beču – svjesni potrebe žurne vojne konsolidacije hrvatskoga ratišta – upuštaju se u korjenite i dalekosežne reforme vojnokrajiskoga sustava. Nakon što su vojne vlasti nastojale tijekom čitavoga 16. stoljeća uvesti pravila ponašanja za plaćene, ali i neplaćene hrvatske krajišnike, u spomenutom preustroju donose i takozvani *Artikelbriff* (*Articls-Brief, Articlsbriff*), svojevrsni vojni edikt ili vojni pravilnik na koji su svi vojnici morali prisegnuti. Za skiciranje nastanka hrvatskoga teksta toga pravilnika potrebno se vratiti nekoliko godina ranije, odnosno u 1570. godinu.

Lazarus von Schwendi (1522. – 1583.), znameniti strateg protuosmanlijske obrane na habsburškome carskom dvoru, sastavio je 1570. godine vojni pravilnik, koji je potom potvrđen na carskome saboru. Za Ugarsku je krajinu taj pravilnik službeno prihvaćen 1577. godine na bečkome savjetovanju – okupljanju posvećenome opsežnim reformama vojnokrajiske obrane u prvome redu u Ugarskoj krajini. Izvornik pravilnika napisan je i ostao sačuvan na latinskome jeziku u bečkome Ratnom arhivu (*Kriegsarchiv*). No, na saboru u štajerskome gradiću Brucku na Muri, koji je bio posvećen preustroju Hrvatske, Slavonske i Kaniške (donjougarske) krajine, odlučeno je kako pravilnik mora biti preveden i pročitao čitavoj vojsci, koja uglavnom nije poznavala njemački i latinski, niti je glavnina njih znala čitati. Tako dolazimo do dvaju sačuvanih izvornika napisanih onodobnim hrvatskim jezikom, izdanih u Grazu 1. ožujka 1578. Prvi, *Harami ili Peishaz Capituli ter slushbeni zakon*, čitao se haramijama, odnosno lakonaoružanim pješacima, a na drugi, *Koinishkih Sheregov, kako komu slushiti pristoi: Red i Capituli*, prisezale su konjaničke postrojbe, odnosno husari i arkebuziri.

* Dr. sc. Dalibor Vrgoč radi na Hrvatskome vojnom učilištu „Dr. Franjo Tuđman” kao profesor engleskoga jezika i načelnik Odjela za prevodenje i testiranje u Središtu za strane jezike.

Natho znash thy polag Bana, komu thy nyega Nadazy obythaneye brez dwonyena Drwgoga Jesy oznanyl I my kako nyemw Jesmo narweczyly; do kyh dob drwgoga pwtha ny moglo bythy nego gothowe pynezy obechathy. Kako dwgowathy tako za twoye dwgowanye I oprawlyenye Nam dash na znanye. Tho my theby mylozthywym odgovorom nysmo othyly zaderzathy. Na tho cza ye zgora Imenowano Jest Ces. S. I Nasha Mylosthywa wolya I othynye. Dan w Beczw na 16. marca 1575.

Carolus.

Jörg Teuffl.

ad mandatum

Bla: Reister.

(Prevod učinjen Herbardom Auerspergom za biskupa Jurja Draškovića. U arhivu arkebisk. Pol. F. 1. br. 53. Vidi opazku br. 3 na str. 16 ove knjige.)

VIII.

Nadvojvoda Karlo izdaje naputak za hrvatske pješake na krajini.

U Niem. Gradcu 1. ožujka 1578.

Harami ili Peishaz Capituli ter slushbeni zakon.

Vsaki ki se stavi Capitan ili voivoda nad Haramie ili Pishze, budi plemeniti ili vishzhi, ter veran iunak, tai ima caesarovi i Hercegovi Svitlosti osebuino prishenzi na vero svoio, da hzhe Artikule ter sakone voiski pristavne vsimi svoimi podloshni Junazi i Harami tvrdo dershati.

Vmed vsakih deset Harami se iedan verni i vishzhi desetnik, ki kakovo imeine pod caesarovo ili Herzegovu Svitlosti ima, postaviti.

Junazi se imao isibrati od Capitana ili voivode, ter desetnikov takovi, kim ie lastni hishni stan, ki so slushezhi junazi, ne kakovi nesnani ili teshaki.

Capitanova ili voivodova plazha na mesec ie deset Rainishkih i na iedno lako dite iedna mesetzka plazha.

Desetnikova slushba ie iedan rainishki vishe od messezke plazhe.

Drugim haramiam po messezki plazhi.

Sastavniku iedan rainishki visse od messezke plazhe, bubnaru takoishi.

Kada se spravlaio Haramie, bodo vsi ter vsaki ossobuimi prisegli, kada k plazhi doido, da imao caesarovi i Herzegovu Svetlosti vsaki potrebi i nevoli vernu slushiti, svojim Capitanom pokurni biti, ter k svakomu viteskomu dugovainu wsaki hip i zhas i svakom mestu, kaku junashkim ludem pristaia, pripravni biti.

Kada se mustra zhini pod svojim pravim Imenom ter pridevkom popisan vu saki skusi da ide, ki pak pod nepravim imenom ili drugi trat skusi bi poshal, ta glavo sgubi.

Niedan drugomu vurushia v mushtro nepossudi pod sjubljeniem Vurushia.

Aku prem kada messec konaz ima, plazha on hip nedoide, nekuliku dni ili tiedan passiva, ter jim zha possuuienu bude, da plazhe volnu dozhekaio, ter pres dopushzheina capitanov neotido.

Da strashe w sapovedanomu zhassu zadovolnu oblushe i od nie neodstope ni vme sobom se svadlivaite pod sjubljeniem glave i kada potriba bude, da so dushni v taborih, gradih ili kakovomu godi gradieniu pristopit k usakomu tomu.

Da se zhuvao w taborih, stancih, putih niedne tatbine, sla ili krivine komu zhine i da tergovzem, ki jelusha i drugo potribo donesso, niedne sile pod sjubljeniem glave ne tzhine.

1. slika: Lopašićev prijepis vojnoga pravilnika *Harami ili Peishaz Capituli ter slushbeni zakon* (1578.) nadvojvode Karla II. Stajerskoga objavljen u knjizi *Karlovac: poviest i mjestopis grada i okolice*. Poučna knjižnica Matice hrvatske, knj. 6. Matica hrvatska. Zagreb. 1879. str. VII.

Nadvojvoda Karlo II. Štajerski (1540. – 1590.) upravo 1. ožujka 1578. službeno preuzima vojnu upravu nad Hrvatsko-slavonskom krajinom te među ostalima donosi i ta dva pravilnika o vojnoj službi.

Te je – po svemu sudeći prve službene vojne akte pisane na hrvatskome jeziku – 1879. godine na svjetlo dana iznio hrvatski povjesničar Radoslav Lopašić. Pripremajući u gradačkim (Graz) i bečkim arhivima jubilarno izdanje Matice hrvatske posvećeno trostoljetnoj obljetnici grada Karlovca (*Karlovac: poviest i mjestopis grada i okolice, Poučna knjižnica Matice hrvatske, knj. 6, Matica hrvatska, Zagreb, 1879.*), Lopašić je načinio i ove prijepise (Lopašić je 1884. ponovno objavio prijevode hrvatskih pravilnika, ali sučelice s latinskim izvornicima koji su napisani 1577. i čiji se rukopis čuva u Ratnome arhivu u Beču – v. *Spomenici hrvatske Krajine, knjiga I. od god. 1479. do 1610.*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 15, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1884.). Podsjetimo uzgredice kako početak gradnje Karlovca kao grada na sutoku Korane i Kupe planski utvrđenoga protiv daljnjega prodora Osmanlija – imenovanoga upravo u čast spomenutomu nadvojvodi Karlu – pada u 1579. godinu, samo godinu dana nakon što su hrvatski pravilnici sročeni. Oduševljen količinom i sadržajem građe, Lopašić se ovim riječima poslije prisjeća svojih *arhivalnih studija u Prilozima za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu* (1884.):

Boraveći ja g. 1879. gotovo mjesec dana u Gradcu [...] te se po gotovo nadjoh u čudu namjeriv se na izvanredno velik broj sačuvanih krajiških spisa, izvještaja o stanju krajiških utvrda i o ratnih događajih, popisa vojske i pojedinih četa, **službenih naredaba i naputaka**, te na silu različitih korespondencija sa njemačkimi carevi i austrijskimi nadvojvodami, sa stališi hrvatskimi i obližnjih austrijskih pokrajina itd.

Lopašić je, boraveći *danomice* u štajerskome državnom arhivu u Grazu, među obiljem ostalih *listina*, načinio i prijepis obaju pravilnika. Osvrćući se na jezik i pravopisne prilagodbe koje je primijenio za mnoge dokumente, Lopašić napominje kako je *samo kod hrvatskih listina šestnaestoga vieka učinjena iznimka: one su tiskane upravo onako, kakove su u izvornicib.* Stoga izvornici osim o onodobnim jezičnim posebnostima svjedoče i o pristupima slovoписu, problematici koja je opterećivala standardizaciju hrvatskoga jezika sve do početka 20. stoljeća.

Treba imati na umu kako su takvi prijevodi zakonskih tekstova na hrvatski jezik presedanskoga karaktera jer se hrvatske zemlje tada nalaze u sklopu Habsburške Monarhije te da je tadašnji jezik zakonodavstva službeno bio latinski, a u praksi njemački. Uostalom, tekstove datiramo samo pedesetak godina nakon Marulićeva jezičnoga spomenika *Judite*, čiji je prvotisak objavljen u istome stoljeću 1521. godine. Stoga za hrvatsku jezičnu baštinu oni ostaju dragocjeni primarni izvor. Spomenimo stoga u glavnim crtama temeljne jezične posebnosti tih tekstova.

U prvome redu, tekst jezično smještamo u predstandardno razdoblje hrvatskoga jezika, što se ponajprije odražava na grafijska rješenja i dominantnu narječnu osnovicu. Riječ je, po svemu sudeći, o hrvatskome jeziku ozaljskoga književno-jezičnog kruga (zrinsko-frankopanskoga književnog kruga), čija je temeljna posebnost tronarječnost, odnosno prožetost obilježjima kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja. To ne izaziva čuđenje, osobito ako uzmemo u obzir tadašnju stožernu ulogu Zrinskih i Frankopana kao vojskovođa i njihova djelovanja na području izravnoga dodira svih triju narječja. Tomu u prilog na neki način govori i to kako Lopašić donosi prijepise korespondencije (na latinskome i njemačkome) nadvojvode Karla i kralja Ferdinanda s velikašima Zrinskima i Frankopanima, što afirmira tezu o utjecaju i proširenosti jezika kakav su oni njegovali i na javnoupornoj te vojno-diplomatskoj razini. Spomenimo kako domaći i strani autori navode višestruke razloge uporabe hibridnoga jezika, a jedan od njih se odnosi upravo na vojništvo. Naime, isprepletenost se narječja pripisuje i vojnicima i časnicima, koji su često mijenjali mjesta službovanja ili skupljeni zajedno u nekoj tvrđavi ili gradu potjecali iz različitih područja, te u njihovim javljanjima, molbama, privatnim pismima i slično nalazimo često različitim dijalektima sastavljene dijelove.

Ipak, najdominantniji sloj u tekstu čine leksik i oblici kajkavske osnovice, što se već na prvi pogled uočava na sljedećim primjerima *hižni stan, zgublejne, pajdaš, posabi, kojn, vliže*. No, prepoznaju se i čakavsko-ikavska naslojavanja u primjerima kao što su *dica, dite, potriba, svitlost, razumil, svite* (savjete), *zapovidano...* Nadalje, leksik odražava i onodobnu dinamiku jezičnih dodira hrvatskoga jezika, pa su potvrđeni hungarizmi *orsag* (zemlja, država), *šereg* (vojni odred, četa), *šišak* (kaciga), *beteg* (bolest), *harc* (boj, bitka), *lovas* (konjušar), *marba* (marva), germanizmi *panzir* (oklop), romanizmi *kaštiga* (kazna, sankcija), *kamp* (bojno polje), latinizmi *locumtenens, passiva* i grecizam *parip* (konj).

Što se konkretno vojnoga nazivlja tiče, u tekstu su dokumentirani primjeri kao što su:

harami, peišac, ordinancia, kapitan, general, junak, priseži, vojska, harcovanje, desetnik, vojvoda, desetnikova služba, zastavnik, mustra, straža, puška, oklop, šišak, ščit, kopje, bodež, sabla, tabor, sila, pribeg.

Premda nedugi tekstom, ta dva *Kriegsartikela* sasvim dovoljno odražavaju terminološke potrebe 16. stoljeća evidentirajući nazive za oružje, vojnu opremu, vojne dužnosti (činove), vojnu stegu i, općenito, vojna stradanja.

Za kraj, nakon prošlogodišnje velebne 500. obljetnice Marulićeve Judite, neka ove godine ovaj osvrt podsjeti na 444 godine od službene objave najstarijih vojnih pravilnika napisanih na hrvatskome jeziku ili kako ih jedan znameniti mađarski znanstvenik i proučavatelj ovjenčava upečatljivom latinskom sintagmom *ius militare Croaticum*.

Da swakoga orsaga ludni mirnu shive, spote ili haluvania soprot nih nezghine, pod sghubleinem glave, nego tushbe kakove imavshi, da capitanom izkasho.

Da niedno dugovanie, govoreine kakovo godi s nepriatelj nimaio pod sghubleinem glave.

Da aku razume kakovo nevero ili skrivno izdaine suprot caesarovo ili herzegovo svetlost ili voisko, da to on trat iskashu, ki toga nevzhini, sa nevernika castigan bude.

Da niedan is tabora suprot nepriatelom ni na paidash slise pres snania ter dopuszheina capitanova.

Ki godi is tabora pobegne pres dopuszheina capitanata, ta glavo sgubi.

Ki godi pred nepriatelom iz redovne ordinanzie pobegne i svoje redovno mesto v noi sapusti, ta glavo sgubi.

Kada strasha se postavi, niedan v tabori pushko ishitai, ni kakovo halovaine nesazhinai per sghubleinu glave.

Ki godi ob nozhni strashi saspj, ili gesslu posabi, ta po sposnainu vireshke pravde castigan bude.

Niedan drugomu dobitka svoiega ili paidasha neusmi, ki pako tu tzini, vireshkom pravdom obsuien bude.

Kada voiska putem vlizhe, vsi polag svoje sastave ostanite; niedan pres dopushzenia neima od nie odtiti. Niedan vtabori se boiovati, ki pako to tzhini, da se pred pravdo postavi i po ni castiga.

Ovi Capituli su postavleni ter poterdeni vsedainim Rakussa ili Londtaga Vogarskim i tvrdo je dersati sapovidam. Po kih vsaki se ima darshati i pred skodo tzhuvati. I mi smo Carolus Erzherzeg v Austri, Herzog v Stayerski, Koroshki i Krainski sembli etc., ki smo namistnik caesarove svetlosti prek harvaskih i slovenskih krain nash nass signet tzhinili gori postaviti. Dan v nashim meistu Gräcz, pervi dan Martia. Anno salutis humanae milesimo, quingentesimo, septuagesimo octavo.

Iz vana: Der Haramiae: Articlsbriff.

(Grenzacten u arkivu Stajerskom, fasc. 43, br. 139.)

IX.

Nadvojvoda Karlo izdaje naputak za hrvatske konjanike.

U Njemačkom Gradeu, 1. ožujka 1578.

Koinishkih Sheregov, kako komu slushiti pristoi: Red i Capituli.

Capitan ima peddeset koine hussarske vse ili vetschi dela plemenite viteze s dobrimi koini, oklopi, ili panziry, shischakom, szhitom, copiem, sablo, bodeschom, batom ili sekirizo spravne imati.

Komu dragu Pushko polag nossiti, to mu se dopusti.

Niednomu se za napervo dite ni povodni koin dopusti.

Sluge ter lovassi wsi da nebudo mlada ditza, nego jaki ludi sa wsaku vireshku dugovaine.

Sluge imaiio nai maine panziri, wdrugom paki wsi szhiti, cupy, sablami ter shischaki spravnj biti.

Kada se mustra tzhini, plemeniti wsaki svoiem shivotom spravan budi.

2. slika: Lopašićev prijepis vojnoga pravilnika *Harami ili Peisbaz Capituli ter slushbeni zakon* (1578.) nadvojvode Karla II. Stajerskoga objavljen u knjizi *Karlovac: poviest i mjestopis grada i okolice*. Poučna knjižnica Matice hrvatske, knj. 6. Matica hrvatska. Zagreb. 1879. str. VIII.